

Van: Kennispunt MBO Passend Onderwijs

Datum: november 2024, versie 1.0

Contact: passendonderwijsmbo.nl / info@passendonderwijsmbo.nl

Inleiding

Dit document bevat handelingstips voor onderwijsteams. De handelingstips zijn gegroepeerd naar ondersteuningsbehoefte. Niet om te stereotyperen ("een student met autisme heeft altijd moeite met ..."), wel om begrip te kweken over belemmeringen die een student met een bepaalde extra ondersteuningsbehoefte kan ervaren en wat kan helpen deze belemmeringen weg te nemen.

De inhoud van dit document is een selectie van handelingstips:

- Uit het boek '[Leerlingen met een specifieke hulpvraag](#)' van Pyt Nauta en Marinus Giesing
- Van de website cordys.nl (deze website bestaat niet meer)
- Andere websites zoals mbotoegankelijk.nl en hersenchichting.nl

De handelingstips die we geven, zijn geen uitputtende lijst. Het gaat om maatwerk, waar heeft de student baat bij? De ene student met dyslexie kan baat hebben bij iets anders dan de andere student met dyslexie.

Het blijft daarom belangrijk met de individuele student te bespreken wat de student nodig heeft. Dit document kan daarbij helpen. Misschien herkent de student bepaalde tips die bij de student werken of juist niet of nog nooit zijn geprobeerd.

Staat iets niet in dit overzicht? Dan heeft de school de plicht te onderzoeken of de aanpassingen die de student nodig heeft geboden kunnen worden. Vanuit de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz) heeft een student recht op doeltreffende aanpassingen. Dat wil zeggen aanpassingen waar de student baat bij heeft. De school heeft de plicht te onderzoeken bij welke aanpassingen de student baat heeft en moet deze aanpassingen bieden¹.

¹ In uitzonderlijke gevallen komt het voor dat de school, op basis van de uitkomsten van het gedane onderzoek, de student niet hoeft toe te laten, omdat de benodigde aanpassingen een onevenredige belasting vormen die redelijkerwijs niet van de school verwacht kan worden. De school moet dat motiveren en terugkoppelen naar de student. Meer informatie staat in [een andere publicatie](#) van het kennispunt waarin we verder ingegaan op het begrip 'onevenredige belasting' en de eisen die worden gesteld aan het onderzoek dat de school moet doen. Neem deze publicatie eerst door, voordat je overgaat tot het besluit de student niet toe te laten.

Inhoudsopgave

ADD (Attention Deficit Disorder).....	3
ADHD (Attention Deficit/Hyperactivity Disorder)	4
Angststoornis	6
ASS (autismespectrumstoornis).....	7
Auditieve beperking	8
Depressie(ve gevoelens).....	11
Dyscalculie.....	13
Dyslexie	14
Faalangst.....	15
Hoogbegaafdheid	16
NLD (Non-verbal Learning Disabilities)	18
ODD (Oppositional Defiant Disorder)	19
PDD-NOS (Pervasive Developmental Disorder Not Otherwise Specified)	20
Syndroom van Asperger.....	21
Visuele beperking	22

ADD (Attention Deficit Disorder)

Problemen met aandacht en concentratie

Wat is ADD?

ADD is een oude naam, die tegenwoordig niet meer wordt gegeven. Je kunt de naam ADD nog wel regelmatig tegenkomen. Tegenwoordig valt ADD officieel onder de diagnose [ADHD](#) (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). De precieze naam is ADHD-I. De I staat voor inattentive, dit betekent onoplettend. Bron: [hersenstichting.nl](https://www.hersenstichting.nl).

Kijk ook op mbotoegankelijk.nl.

Handelingstips:

- Geef korte taken/ opdrachten en bied deze gefaseerd en overzichtelijk aan.
- Geef de student de kans positieve ervaringen op te doen, door taken aan te bieden waarbij de kans op succes groot is.
- Zoek geregeld even (oog)contact met de student.
- Stel korte termijn doelen die haalbaar zijn.
- Geef de student extra tijd om iets af te maken.
- Geef één opdracht tegelijk.
- Leer de student zichzelf te instrueren tijdens het werk. Gebruik hierbij bijvoorbeeld schema's.
- Geef duidelijke, concrete en korte instructies.
- Vraag de student de instructies te herhalen om te controleren of alles goed is overgekomen.
- Zorg voor alternatieven bij het uitvallen van een les.
- Bied theorievakken aan op de momenten dat de concentratie van de student het hoogst is, bij voorkeur 's ochtends en aan het begin van de week.

ADHD (Attention Deficit/Hyperactivity Disorder)

Aandachtsdeficiëntie met hyperactiviteit

Wat is ADHD?

ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) is een “stoornis” waarbij je vaak erg druk en snel afgeleid bent. Dat kan op verschillende manieren voor problemen zorgen.

Soorten ADHD

Er zijn allerlei kenmerken die bij ADHD horen. Dat je druk bent bijvoorbeeld, maar ook dat je niet altijd goed oplet. Je kunt snel afgeleid zijn en het lastig vinden om naar anderen te luisteren. Er zijn drie soorten ADHD, met elk hun eigen kenmerken:

1. **ADHD-I** (Inattentive): je hebt vooral moeite om je aandacht bij dingen te houden. Je zit vaak in je eigen wereld, voor anderen lijkt het alsof je aan het dagdromen bent. Dit heette vroeger [ADD, Attention Deficit Disorder](#).
2. **ADHD-H** (Hyperactive/Impulsive): je bent erg druk, je beweegt veel en kunt moeilijk stilzitten. Ook doe en zeg je vaak dingen zonder er eerst over na te denken.
3. **ADHD-C** (Combined): je hebt kenmerken van allebei de andere soorten. Je bent dus druk én je hebt moeite met aandacht. Deze vorm van ADHD komt het meest voor.

Herkennen van ADHD

Als je ADHD hebt kun je dat zelf merken, maar ook de mensen om je heen. Sommige dingen kun je aan jezelf herkennen, er zijn ook dingen die anderen juist merken.

Ook zijn er verschillen in de kenmerken van ADHD bij jongens en meisjes. Dit zorgt er ook voor dat ADHD vaker gediagnosticeerd wordt bij jongens dan bij meisjes. Dit komt doordat meisjes vaker alleen dromerig en afgeleid zijn (ADHD-I/ADD), en minder druk, terwijl ze ook wel heel veel kunnen praten. Dit beeld van ADHD is anders dan bij drukke en beweeglijke jongens, waardoor het door school en de huisarts vaak pas later wordt herkend.

Born: hersenstichting.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over ADHD zoals over kenmerken, tips voor mensen met ADHD en tips voor naasten.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#).

Handelingstips:

- Geef korte, duidelijke opdrachten.
- Herhaal steeds regels en afspraken.
- Zorg voor voldoende prikkelende, uitdagende lesstof.
- Houd de aandacht vast door afwisselende werkvormen te gebruiken.
- Beloon en complimenteer vaak.
- Geef alternatieven bij ongewenst gedrag. Benoem het gewenste gedrag.
- Probeer tijdens klassikale lessen zoveel mogelijk oogcontact te houden. Dan zie je ook eerder of de student gaat afdwalen of drukker wordt.
- Plan rust- en ontspanningsmomenten in tijdens de les.
- Stel gewoon vriendelijk, maar strikt wat de student moet doen. Laat je niet tot discussies verleiden. Verbaliseer niet te veel.
- Kies in de klas een plaats waar zo min mogelijk afleiding is.
- Zorg voor afgeschermd werkplek: apart en vooraan dicht bij de docent (niet bij raam of deur).
- Leer de student telkens zijn/haar/hen werk na te kijken om zoveel mogelijk slordigheidsfouten te voorkomen.
- Blijf de pittige, energierijke, creatieve student achter de druktemaker zien.
- Bied regelmaat en structuur.
- Werk met tijdschema's.
- Kondig wijzigingen in de routine op tijd aan.
- Maak duidelijke afspraken zodat de student weet waaraan zich te houden.
- Hanteer deze afspraken zo consequent mogelijk, dit biedt de student duidelijkheid, voorspelbaarheid en rust.
- Wees daarbij positief: zeg liever wat je wel wilt dan wat je niet wilt.
- Geef duidelijke instructies.
- Beloon de student regelmatig (er is behoefte aan waardering voor wat de student goed doet).
- Snel en direct contact kunnen maken is belangrijk.

Angststoornis

Wat is een angststoornis?

Bij een angststoornis heb je regelmatig last van extreme angst, terwijl er niet echt gevaar dreigt. De angstklachten tasten de kwaliteit van leven ernstig aan. 29% van de Nederlanders krijgt in het leven een angststoornis.

Bron: wijzijnmind.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over angststoornissen zoals over symptomen, tips voor mensen met een angststoornis en tips voor naasten.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#).

Handelingstips:

- Zorg voor succeservaringen.
- Complimenteer.
- Zorg voor een veilige sfeer, o.a. door regels en structuur.
- Ga na of er een reële oorzaak is voor de angst.
- Vertel wat je hier en nu ziet.
- Bespreek met de student hoe hij/zij/hen eerder angst of stress overwon. Verwijs naar deze succeservaring.
- Probeer de student vooral dingen te laten doen i.p.v. de student te laten malen of tobben.
- Schenk heel gericht aandacht aan de student als de student niet angstig is.
- Toon begrip en geef positieve aandacht.
- Reageer voorspelbaar en kalm en reageer positief.
- Praat over gevoelens en stimuleer positieve gedachten (cognities).
- Stel reële eisen aan zowel werk als gedrag.

ASS (autismespectrumstoornis)

Wat is een ASS?

Als je de diagnose autismespectrumstoornis (ASS) hebt, wordt informatie in je hersenen anders verwerkt dan bij de meeste mensen.

Een ASS is niet bij iedereen hetzelfde, de kenmerken kunnen per persoon verschillen. Die kenmerken hebben wel altijd te maken met twee dingen:

1. Hoe je met anderen omgaat: dat kan lastig zijn, omdat je anderen niet altijd even goed begrijpt. Je inleven in hoe iemand anders denkt of voelt is moeilijk. Andersom snappen mensen vaak ook niet goed hoe jij dingen beleeft.
2. Hoe je je gedraagt: je kunt sommige onderwerpen zo interessant vinden dat je er alles van wilt weten. Het is alsof je nog alleen maar aan dat onderwerp kunt denken. Als je dingen doet, kun je daar ook helemaal in opgaan (hyperfocus). Vaak herhaal je die dingen ook steeds opnieuw.

Verschillende soorten autisme

De term ASS wordt nog niet zo lang gebruikt. Eerder had men het over autisme en dacht men dat er allerlei verschillende soorten autisme waren. Maar onderzoek leverde daar niet genoeg bewijs voor. Je kunt namelijk heel veel kenmerken van de ene stoornis hebben, maar ook iets van de andere. De naam autismespectrumstoornis wordt daarom nu gebruikt voor iedereen met een vorm van autisme. Voorbeelden van die eerdere soorten autisme zijn klassieke autisme, asperger en PDD-NOS. Die worden nu niet meer gebruikt. Heb je eerder al wel een diagnose volgens een van die soorten gehad? Dan kun je die gewoon blijven gebruiken.

Bron: hersenstichting.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over ASS zoals kenmerken en tips. Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#).

Handelingstips:

- Hanteer structuur, veiligheid en voorspelbaarheid als basisbegrippen.
- Breng structuur aan in tijd: werk met een vast rooster, dagschema.
- Breng structuur aan in ruimte: de spullen hebben een vaste plaats; een bepaalde activiteit is gekoppeld aan een bepaalde ruimte.
- Breng structuur aan in activiteit: deel ze op in kleine stappen.
- Breng structuur aan in persoon: wees consistent en consequent in het uitvoeren van afspraken.
- Maak veranderingen in het vaste patroon van tevoren kenbaar.
- Visualiseer uitleg en opdrachten voor de student, doe dingen voor.
- Pas het taalgebruik aan. Gebruik hierbij concrete, letterlijke en eenvoudige begrippen.
- Motiveer de student steeds weer opnieuw: een met succes uitgevoerde opdracht blijkt geen reden te zijn om enthousiast verder te gaan.
- Betrek de student bij de activiteiten, laat de student meedoen.
- Wees alert op mogelijk pestgedrag door anderen.
- Beloon het gewenste gedrag.

Auditieve beperking

Wat is een auditieve beperking?

Er zijn verschillende auditieve beperkingen zoals:

1. Slechthorendheid: verminderd gehoor bij één of beide oren.
2. Doofheid: volledig gehoorverlies bij beide oren.

Sommige mensen met een auditieve beperking kunnen geluid horen, maar zij horen niet altijd genoeg om spraak te begrijpen. Vooral wanneer er (veel) achtergrondgeluid is, kan dit voor problemen zorgen. Onder andere mensen die een gehoortoestel gebruiken, vallen in deze categorie. Bron: [accessibility.nl](https://www.accessibility.nl)

Een aangeboren auditieve beperking heeft invloed op de ontwikkeling van de taal en de spraak. Een kind dat zich "normaal" ontwikkelt, leert de betekenis van klanken door veel na te doen en te herhalen. Hij leert zijn/haar/hen eigen klanken bij te sturen, zodat die gaan lijken op de taal die het kind hoort. Op deze manier leert het kind spreken.

Voor een kind dat een auditieve beperking heeft is, is de ontwikkeling van taal moeilijk. Ook is het moeilijker om te leren praten. En daardoor is het slechthorende kinderen met een auditieve beperking ook moeilijker om te leren lezen. Er zijn ook mensen die op latere leeftijd auditief beperkt worden.

Bron: logopedie.nl

Kijk voor meer informatie ook op en mbotoegankelijk.nl.

- Maak gebruik van de ondersteuning en deskundigheid van de ambulant begeleider van de student vanuit een van de volgende cluster 2 instellingen: Auris, Kentalis, VierTaal of Vitus Zuid. [Via deze link kun je op de woongemeente van de student zoeken naar de cluster 2 instelling in de buurt.](#)
- Zorg voor een rustig klaslokaal zonder omgevingslawaaï.
- Geef de student een juiste plaats in het lokaal in verband met liplezen: met de rug naar het licht en niet op te grote afstand van de docent.
- Zorg dat het lipbeeld van de docent voortdurend zichtbaar is.
- Zet tijdens de les de transcriptie/ondertiteling aan in Teams of PowerPoint. Het gesproken woord wordt dan omgezet naar schrift, zodat de student kan meelezen
In Teams:
 - Klik rechts bovenin het scherm op de drie puntjes (Meer).
 - Klik op 'Opnemen en transcriberen'.
 - Klik op 'Transcriptie starten'.In PowerPoint:
 - Ga naar het tabblad Diavoorstelling.
 - Ga naar 'Ondertitels'.
 - Klik op 'Instellingen voor ondertiteling'.
 - Bij 'Gesproken taal' de juiste taal selecteren. Dit is de taal die de spreker gebruikt.
 - Bij 'Taal van ondertitels' de juiste taal selecteren. Dit is de taal van de teksten die het publiek te zien krijgt. Standaard is dit dezelfde taal als de gesproken taal, maar je kunt ook een andere taal kiezen. De teksten worden dan vertaald.
 - Kies in het menu 'Instellingen voor ondertitels' de gewenste positie van de ondertitels. De ondertitels kunnen boven of onder in de dia worden weergegeven (over de dia heen), of boven of onder de dia (in een apart paneel). De standaardinstelling is 'Onder dia'.

- Laat de student gebruik maken van een tolk. Het is mogelijk dat het UWV de inzet van een tolk of hulpmiddelen vergoedt, ook op de BPV-plek. [Lees meer over vergoedingen door het UWV](#).
- Discussiëren in meerdere groepen in een lokaal is belastend. Zet het groepje waarin de student met een auditieve beperking zit in een rustigere omgeving.
- Zorg dat de student met een auditieve beperking na de les met één van de medestudenten nagaat welke opgaven, huiswerk en afspraken zijn gemaakt.
- Aantekeningen maken én tegelijkertijd luisteren gaan niet of heel moeilijk samen. Beter is het de student aantekeningen te laten kopiëren van een ander.
- Voor toetsen geldt: geef de opdrachten altijd op schrift.
- Kijk voor de mogelijkheden voor aangepast toetsen en examineren op de site van het Kennispunt MBO Passend Onderwijs:
- [Overzicht toetsing en examinering studenten met een auditieve of communicatieve beperking](#) (van Siméa)
- [Handreiking mondelinge examens voor auditief beperkte leerlingen in het mbo](#) (van CINOP). Deze is uit 2015 en nog actueel. De handreiking bevat aangepaste beoordelingsformulieren om de vaardigheden Spreken en Gesprekken voeren te beoordelen met andere examenvormen zoals chat in plaats van spraak en inzet van een tolk. In deze beoordelingsformulieren is een vertaling gedaan voor de criteria vloeiendheid en verstaanbaarheid.
- Maak bij centrale examens (Nederlands Lezen en Luisteren en niveau 4 ook Engels Lezen en Luisteren) gebruik van aangepaste examens voor studenten met een auditieve beperking. Lees meer daarover op de site van het Kennispunt MBO Passend Onderwijs – [Veelgestelde vragen](#) - Hoe kun je Luisteren, Spreken en Gesprek voeren examineren bij studenten met een auditieve en/of communicatieve beperking?

Digitale toegankelijkheid

Het toegenomen online multimedia-aanbod biedt veel nieuwe mogelijkheden voor mensen met een auditieve beperking. Helaas is niet alle beschikbare multimedia (zoals webpagina's en digitale lesmethoden, toetsen en examens) toegankelijk ontworpen. Wanneer bijvoorbeeld video's worden gebruikt om informatie over te brengen, moet de video voorzien zijn van ondertitels of transcripten (omzetting van gesproken tekst naar geschreven tekst) om toegankelijk te zijn voor mensen met een auditieve beperking.

Potentiële drempels voor mensen met een auditieve beperking:

- Audio-content, bijvoorbeeld video's met (stem-)geluid, hebben geen ondertiteling of transcript (omzetting van gesproken tekst naar geschreven tekst).
- Mediaspelers kunnen geen ondertiteling weergeven en hebben geen volumeregeling.
- Mediaspelers bieden geen opties om de tekstgrootte en de tekstkleur van ondertiteling aan te passen.
- Webgebaseerde diensten, inclusief applicaties werken alleen met spraakinvoer.
- Ontbreken van gebarentaal bij belangrijke of moeilijke informatie.

Tips voor digitale toegankelijkheid:

- Zorg bij online informatie (website van de school, intranet, digitale lesmethoden, toetsen en examens) met audio-content (in multimedia- of audiobestanden) voor transcripten (omzetting van gesproken tekst naar geschreven tekst) en/of ondertitels.
- Zorg voor mediaspelers die ondertitels kunnen afspelen.
- Zorg voor mogelijkheden om geluid te pauzeren, stoppen, harder of zachter te zetten, onafhankelijk van de instellingen van het systeemgeluid.
- Zorg voor audiocontent die goed te onderscheiden is van het achtergrondgeluid.
- Maak bij inkoop van lesmethoden, toetsen en examens afspraken met leveranciers over de digitale toegankelijkheid voor studenten met een auditieve beperking. Bundel de krachten met andere scholen die bij dezelfde leverancier inkopen. Bespreek in gebruikersgroepen van leveranciers waar studenten tegenaan lopen en werk gezamenlijk aan oplossingen.

Bron: [accessibility.nl](https://www.accessibility.nl).

Depressie(ve gevoelens)

Wat is een depressie?

Als je een depressie hebt, betekent het dat je mentaal lijdt. Je hebt er elke dag last van. Depressie is een ingewikkelde ziekte waarbij verschillende delen van je hersenen betrokken zijn.

Er zijn verschillende depressies. Bij een lichte depressie kun je met weinig hulp toch verder. Een huisarts of praktijkondersteuner kan je vaak al in een paar gesprekken helpen. Bij een ernstige depressie heb je veel meer klachten, die ook ernstiger zijn. Bijna altijd is dan snel professionele hulp nodig. Soms duurt een depressie erg lang, dat heet een 'chronische' depressie.

Hoe lang duurt een depressie?

Een depressie kan een paar weken of zelfs maanden duren. Sommige mensen raken in hun leven één keer depressief, andere mensen krijgen vaker last van een depressie. Bij ongeveer 50% van de mensen duurt een depressieve periode korter dan drie maanden. Bij 15 tot 20% van de patiënten wordt de depressie chronisch, dat wil zeggen dat de depressie wel meerdere jaren kan duren.

Periodes met zware klachten worden dan soms afgewisseld met periodes waarin het beter gaat.

De kans op een terugval, dat betekent dat een depressie terugkomt, is groot. Daarom is er bij de behandeling van depressie steeds meer aandacht voor het voorkomen van een terugval.

Bron: hersenstichting.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over depressie zoals kenmerken, tips voor mensen met een depressie en tips voor naasten.

Kijk ook op mbotoegankelijk.nl.

Handelingstips:

- Stel niet te hoge eisen, vraag alleen wat haalbaar is.
- Toon begrip en geef positieve aandacht.
- Stel reële eisen zowel wat betreft werk als wat betreft gedrag.
- Zorg voor succeservaringen.
- Zoek de sterke kanten van de student en benoem die.
- Probeer te activeren, maar biedt daarbij wel structuur.
- Geef alleen hulp wanneer nodig. Pas op voor aangeleerde hulpeloosheid.
- Bied een veilige omgeving.
- Betrek de student bij de les.
- Reageer voorspelbaar en kalm en communiceer positief.
- Neem de student serieus.
- Stimuleer de student om gevoelens bespreekbaar te maken.
- Maak een koppeling tussen voelen, denken, doen.
- Leg de nadruk op positieve aspecten in het gedrag of de prestaties van de student.
- Stimuleer de student om sociale contacten aan te gaan en ontspannende activiteiten te zoeken.
- Probeer de student tot lichaamsbeweging aan te zetten.
- Bevorder bij de student een open contact met de ouders/verzorgers².
- Motiveer voor (en begeleid eventueel naar) hulpverlening.
- Beloof geen geheimhouding. Ga er wel secuur mee om. Vertel aan wie je het vertelt en waarom.
- Houd “emotioneel” genoeg afstand.
- Vertel de student over 113 Zelfmoordpreventie. Zij hebben een hulplijn die 24 uur per dag bereikbaar is. De student hoeft alleen zijn/haar/hen (zelfverzonnen) naam te noemen, verder vragen ze geen informatie van de student. Bellen kan gratis via 0800-0113. Een chat starten kan via [de site van 113](#). De site biedt ook [informatie voor onderwijsprofessionals](#).

² Niet elke student heeft (goed) contact met de ouders/verzorgers. Het kan ook gaan om contact met een andere ‘steunfiguur’, dat wil zeggen een persoon die een belangrijke rol speelt in het leven van de student zoals een oom of tante, buurman of buurvrouw, sportcoach.

Dyscalculie

Wat is dyscalculie?

Dyscalculie betekent letterlijk: niet (kunnen) rekenen. Het staat daarom ook wel bekend als cijferblindheid en komt overal op de wereld voor. Het is een aangeboren leerstoornis die ervoor zorgt dat je moeite hebt met leren rekenen en vaak weinig inzicht in getallen hebt. Er zijn verschillende varianten van dyscalculie. Vaak zie je bijvoorbeeld dat kinderen met dyscalculie het lastig vinden om sommetjes te maken, tafels te leren, rekenstappen te volgen of getallen op volgorde te zetten. Het heeft, net als [dyslexie](#), niets te maken met intelligentie.

Dyscalculie is niet alleen een probleem bij rekenen en wiskunde. Ook bij beroepsgerichte vakken komen cijfers en jaartallen voor. Daarnaast bestaat ook buiten school de wereld uit getallen, zoals bij geld, planningen, klokken, treintijden, pincodes, kaarten, recepten en telefoonnummers.

Bron: npokennis.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over dyscalculie zoals over oorzaken en behandeling.

Daarnaast vind je op de [site van de Hersenstichting](#) meer informatie zoals over kenmerken, diagnose en gevolgen.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#) en bekijk het [Protocol Ernstige Reken Wiskunde-problemen en Dyscalculie mbo](#). Dit Protocol biedt houvast en hulp voor het ontwikkelen van rekenbeleid op mbo-scholen en voor het geven van goed rekenonderwijs.

Handelingstips:

- Werk met voorbedrukte werkbladen waar mogelijk.
- Geef extra tijd bij opgaven en toetsen of verminder de hoeveelheid.
- Geef duidelijk de wenselijkheid van een strategieverandering aan (bijvoorbeeld plussommen in rood / minussommen in blauw etc.).
- Geef extra mondelinge uitleg en / of neem een mondelinge toets af.
- Sta het gebruik van een rekenmachine toe (en leer de student hiermee omgaan).
- Sta het gebruik van rekenkaarten toe die bij het examen ook gebruikt mogen worden (en leer de student hiermee omgaan).
- Maak voor de deelstappen een geheugenkaart of strategiekaart.
- Bied structuur in boeken en schriften door het gebruik van kleuren en coderingen.
- Bied één manier aan om naar getallen/opgaven te kijken.
- Bied één oplossingsstrategie aan.
- Laat de student niet zelfontdekkend / zelfervarend leren.

Dyslexie

Wat is dyslexie?

Dyslexie is een lees- en/of spellingprobleem dat ernstig en hardnekkig is en dat gedifferentieerd dient te worden van laaggeletterdheid als gevolg van een gebrekkig onderwijsaanbod en als gevolg van een bredere omgevings-, neurologische, sensorische en/of gedragsproblematiek (bron: Brede Vakinhoudelijke Richtlijn Dyslexie).

Bron: dyslexiecentraal.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over dyslexie zoals over oorzaken en gevolgen en over de [overgang naar het mbo](#).

Daarnaast vind je op de [site van de Hersenstichting](#) meer informatie zoals over kenmerken, diagnose en gevolgen.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#) en bekijk het [Protocol Dyslexie](#). Dit protocol biedt wetenschappelijke en praktijkinzichten op het gebied van signalering, diagnostisering en begeleiding van studenten met dyslexie in het mbo.

Handelingstips:

- Kijk door de spellingfouten heen naar de kwaliteit van de taal. Beoordeel en/of bespreek die kwaliteit.
- Help bij de correctie van eigen werk en/of laat de student op een computer met spellingcontrole werken.
- Laat de student niet te veel bordwerk overnemen; verstrek zo nodig een kopie.
- Maak gebruik van hulpmiddelen zoals: Daisy-spelers, leespennen, computerleesprogramma's, voorgelezen studieboeken etc.
- Geef extra mondelinge uitleg bij geschreven opdrachten.
- Laat plaatjes bij teksten staan.
- Geef extra tijd bij schriftelijke opdrachten.
- Zorg voor positieve bekrachtiging. Geef veel complimenten.
- Wees alert op faalangst.
- Maak gebruik van pre-teaching. Leg nieuwe stof vooraf mondeling uit.
- Zorg voor positieve leerervaringen en succeservaringen in lezen en schrijven/spellen.
- Ga na of aangepast lesmateriaal beschikbaar is via Dedicon zoals audioboeken (DAISY). Dedicon maakt leermaterialen toegankelijk voor studenten met een visuele beperking. Zij doen dit niet speciaal voor studenten met dyslexie (ligt buiten de opdracht die zij van het ministerie van OCW hebben). Maar als een boek in aangepaste vorm al beschikbaar is voor studenten met een visuele beperking kan een student met dyslexie het ook bestellen. [Op de site van Dedicon staat een grote collectie aan toegankelijke leermaterialen](#). Zij hebben vooral veel materialen voor het basis- en voortgezet onderwijs. Maar ook voor het mbo, hbo en wo maken zij studieboeken beschikbaar in aangepaste vorm. Dus neem in ieder geval een kijkje of de leermaterialen beschikbaar zijn via Dedicon.

Faalangst

Wat is faalangst?

Gespannen voor je tentamens? Nerveus voor je rijexamen? Volkomen normaal én zelfs nog goed voor je ook! Als je zenuwachtig bent presteer je beter, omdat het je alerter maakt. Maar wat nou als je zenuwen je volkomen verlammen en je niet meer normaal kunt nadenken? Dan kun je last hebben van faalangst.

Betekenis faalangst

Bij faalangst ben je letterlijk bang dat wat je moet doen misgaat, mislukt. Het gaat hierbij om een bepaalde taak waar je voor beoordeeld wordt, zoals een tentamen of presentatie. Je hebt geen vertrouwen in jezelf dat je dit goed gaat doen. Zowel kinderen, als jongeren, als volwassenen kunnen zich faalangstig voelen.

Bron: wijzijnmind.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over faalangst zoals over symptomen en hoe kom je van faalangst af.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#).

Handelingstips:

- Erken de student in zijn probleem.
- Zorg voor succeservaringen.

Hoogbegaafdheid

Wat is hoogbegaafdheid?

Er is geen eenduidige wetenschappelijke definitie van (hoog)begaafdheid. Verschillende theorieën en modellen bieden relevante aanknopingspunten voor een werkdefinitie die bruikbaar is voor de onderwijspraktijk. De werkdefinitie die het Landelijk Expertisecentrum Begaafdheid, Creativiteit & Talentontwikkeling hanteert is consistent met de belangrijkste aspecten, waarover in de meest bekende theorieën en modellen consensus bestaat, of waarin zij elkaar aanvullen:

Kenmerk	Toelichting
Sterk potentieel	(Hoog)begaafde studenten beschikken over een in aanleg aanwezig potentieel om tot uitzonderlijke prestaties te komen, behorend bij de beste 10%, op één of meerdere begaafdheidsgebieden
Dynamisch	De ontwikkeling van talent is een langdurig en dynamisch proces. Zowel persoonlijkheidseigenschappen als de interactie met de omgeving zijn mede bepalend voor de mate waarin het aanwezige potentieel tot zijn recht komt (Mönks, Heller en Gagné)
Creatief denkvermogen	Een (hoog)begaafde student beschikt over een hoge intelligentie in combinatie met een creatief denkvermogen (Renzulli, Mönks, Sternberg)
Intrinsieke motivatie	Daarnaast is er sprake van een intrinsieke motivatie (doorzettingsvermogen) om een taak te volbrengen wat zich onder andere uit in een sterke gedrevenheid wanneer iets hun interesse heeft (Renzulli, Mönks)
Domein-specifiek	(Hoog)begaafdheid is domeinspecifiek (Gardner, Heller en Gagné)
Meer-dimensioneel	(Hoog)begaafdheid is geen eendimensionaal begrip dat is uit te drukken in een criterium als een IQ "score" van boven de 130. Een hoge score is wel een sterke indicatie van een hoge intelligentie, maar een lagere score sluit dit niet uit. (Hoog)begaafdheid omvat in ieder geval meer dan een hoge intelligentie en intelligentie omvat meer dan een IQ test meet (Gardner, Sternberg)
Kenmerken begaafdheid	Op een gemiddelde populatie heeft 10% van de leerlingen kenmerken die kunnen duiden op (hoog)begaafdheid (Mönks, 1995), waaronder indicaties die duiden op een hoge intelligentie
Zijnskenmerken	Kenmerken die (mede) het 'zijn' van een begaafd kind bepalen, kunnen zijn: de lat hoog leggen (perfectionisme), kritische instelling, groot rechtvaardigheidsgevoel en gevoeligheid/sensitiviteit (Kieboom, 2016) en o.a. intensiteit, nonconformiteit en een hoge mate van zelfbewust zijn (Silverman, 1993).

Hoe herken je hoogbegaafdheid?

Ongeveer 10% van alle kinderen en jongeren laat kenmerken zien die kunnen duiden op een hoge mate van begaafdheid. Deze kinderen en jongeren laten grote verschillen zien in:

- de mate waarin een hoge mate van begaafdheid zichtbaar kan zijn,
- op welke (talent)gebieden dit zichtbaar kan zijn en
- hoe dit zich verder uit in persoonlijkheidskenmerken, gedrag of prestaties.

De diversiteit binnen het begaafdheidsspectrum is dan ook groot. Daarom wordt hoogbegaafdheid lang niet altijd herkend.

Naast een hoog ontwikkelingspotentieel beschikken begaafde kinderen vaak over creërend (denk)vermogen en een sterke gedrevenheid. Het is niet vanzelfsprekend dat dit zich ook uit in hoge prestaties op één of meerdere gebieden. Hiervoor is een stimulerende leeromgeving nodig, zowel thuis als op school. Met ouders die inspiratie, stimulans en een veilige thuisbasis bieden en docenten die verrijkend onderwijs vormgeven dat (ook) aansluit bij de ontwikkelingsbehoeften en -mogelijkheden van begaafde kinderen en jongeren.

Bron: talentstimuleren.nl (de site van het Landelijk Expertisecentrum Begaafdheid, Creativiteit & Talentontwikkeling). Op hun [site](#) vind je meer informatie over hoogbegaafdheid zoals over begaafdheidskenmerken, onderpresteren en profielen van studenten.

Kijk ook op [mbotoegankelijk.nl](#).

Handelingstips:

- Luister naar de behoeften en wensen van een (potentiële) hoogbegaafde student.
- Creëer een stimulerende leeromgeving. Om tot hoge prestaties te komen, zijn hoge intellectuele capaciteiten niet voldoende. De student moet zijn/haar/hen creativiteit in kunnen zetten en gemotiveerd zijn. Daarvoor is een stimulerende leeromgeving nodig.
- Vergroot de motivatie door de student zelf te laten kiezen of eigen inbreng te laten hebben bij een onderwerp.
- Zorg voor discipline, structuur en duidelijke instructies. Het is een misvatting dat hoogbegaafden dat niet nodig hebben.
- Stel grenzen. Dat laat de student controle krijgen over zichzelf en over de situaties om de student heen. Dat geeft rust en overzicht
- Vermijd uitspraken als 'We hebben daar geen tijd voor!', 'Val me niet lastig!' of 'Iemand zo slim als jij moet dat gewoon kunnen'.

Bron: [kleurenboom.nl](#).

NLD (Non-verbal Learning Disabilities)

Moeite met verwerken van non-verbale informatie

Wat is NLD?

Jongeren met de leerstoornis NLD hebben moeite met het verwerken van non-verbale informatie. Ze komen verbaal vaardig over, kunnen goed spreken en leren snel lezen. Maar ze hebben moeite om zintuiglijke prikkels te verwerken. Ze hebben daarnaast problemen met visueel-ruimtelijke vaardigheden en met executieve functies. NLD is soms moeilijk te herkennen.

NLD is een afkorting van de Engelse term *Non-verbal Learning Disabilities*. Letterlijk vertaald betekent dat 'non-verbale leerstoornissen', ofwel: leerstoornissen die betrekking hebben op non-verbale informatie. Op zich kan deze term verwarring geven, omdat kinderen met dit beeld verbaal zeer vaardig kunnen overkomen, maar toch problemen kunnen hebben met bepaalde aspecten van taal (met name de betekenis en het begrip van talige boodschappen). In de spraak is vaak een licht monotone toon en er kunnen problemen zijn met articulatie.

Bron: balansdigitaal.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over NLD zoals kenmerken, oorzaken en gevolgen.

Handelingstips:

- Eerst het praatje dan het plaatje. Leg alles mondeling uit.
- Laat de student het geleerde hardop herhalen, auditief inprenten.
- Taken in korte stappen routinematig aanbieden.
- Geef veel verbale uitleg met veel herhaling.
- Let niet alleen op wat de student zegt maar vooral op wat de student doet.
- Laat de student het gehoorde verbaliseren. Controleer of de student het begrepen heeft.
- Geef geen materiaal met ingewikkelde lay-out en plaatjes.
- Laat gebruik maken van hulpmiddelen: laptop, rekenmachine, apparatuur voor opname klassikale les etc.
- Mondelinge toetsing geeft het meest betrouwbare beeld van de aanwezige kennis.
- Ondersteun de student in sociale situaties.
- Help de student non-verbale signalen te interpreteren.
- Gebruik niet te veel plaatjes, overzichten, tabellen en grafieken in een opdracht/les.
- Breng structuur aan in opdrachten en boeken bijvoorbeeld door kleurcoderingen.
- Bied hulp bij het werken met materiaal zoals passers, geodriehoeken, linialen etc.

ODD (Oppositional Defiant Disorder)

Oppositionele-opstandige stoornis

Wat is ODD?

Het is eigen aan kinderen en jongeren om zich zo nu en dan tegen volwassenen te verzetten of boos te worden als ze hun zin niet krijgen. Ook liegen en vechten komen wel eens bij zich normaal ontwikkelende kinderen en jongeren voor. Echter, als de gedragingen vaak voorkomen en lijden teweeg brengen bij het kind of de jongere zelf of bij de omgeving of leiden tot beperkingen in het sociale en schoolse functioneren van het kind of de jongere, dan is er sprake van een oppositionele-opstandige stoornis (ODD).

Bron: keniscentrum.kjp.nl. Op hun [site](#) vind je meer informatie over ODD zoals over diagnose en behandeling.

Handelingstips:

- Laat de student succeservaringen opdoen, aansluiten bij een activiteit of vak waaraan de student plezier beleeft. Dit kan ook als beloningsmiddel gebruikt worden.
- Geef korte opdrachten met voldoende uitdaging.
- Zorg voor een “veilige” plek in de klas, waar de student overzicht heeft.
- Maak een planning en breng structuur aan in de les, dag, week.
- Geef directe feedback om extreem gedrag te corrigeren. Geef hierbij ook aan welk gedrag je wel wilt zien.
- Stel de student verantwoordelijk voor zijn/haar/hen gedrag, vraag hoe de student eventueel veroorzaakte schade denkt te herstellen.
- Leer de student zich in anderen te verplaatsen: perspectiefneming.
- Blijf kalm.
- Houd de student in zicht. Voorkom opbouwende frustraties en escalaties.
- Keur niet de persoon af maar het gedrag. Benoem het gewenste gedrag.
- Laat helder en eenduidig weten wat je verwacht van de student.
- Geef de student positieve aandacht.
- Geef de student de kans om zijn/haar/hen gedrag om te buigen (schakeltijd).

PDD-NOS (Pervasive Developmental Disorder Not Otherwise Specified)

De Nederlandse vertaling van Pervasive Developmental Disorder Not Otherwise Specified is: pervasieve ontwikkelingsstoornis, niet anderszins omschreven.

Pervasief betekent dat het invloed heeft op de totale ontwikkeling. Hierbij kan het gaan om sociale vaardigheden, relaties of motoriek, maar ook om gevoelens, fantasie en begrip van de omringende wereld.

Tegenwoordig wordt de diagnose PDD-NOS niet meer gegeven (sinds 2013 niet meer in de DSM). Mensen die de diagnose in het verleden kregen, kunnen die wel gewoon blijven gebruiken.

Iemand met PDD-NOS heeft bovengemiddeld veel autisme-kenmerken, maar niet genoeg voor de diagnoses [Autistische Stoornis](#) of het [syndroom van Asperger](#). Vaak is er bijvoorbeeld wel sprake van problemen op sociaal gebied, maar niet van beperkte en repetitieve gedragspatronen, interesses of activiteiten. Bron: autisme.nl.

Handelingstips:

- Geef korte overzichtelijke opdrachten. Voorzie elke opdracht van structuur.
- Geef de student een vaste plek, dat biedt veiligheid. Maak het lokaal voorspelbaar.
- Zorg voor voorspelbaarheid en regelmaat.

Syndroom van Asperger

Wat is het syndroom van Asperger?

Het syndroom van Asperger is een oude naam die je tegenwoordig niet vaak meer tegenkomt. Vroeger waren er verschillende soorten autisme, die nu allemaal onder de naam [autismespectrumstoornis \(ASS\)](#) vallen. Hier viel ook het syndroom van Asperger onder. Mensen die in het verleden de diagnose syndroom van Asperger kregen, kunnen die blijven gebruiken.
Bron: hersenchamber.nl.

Handelingstips:

- Bied bij opdrachten structuur in tijd en taakorganisatie.
- Maak het lokaal voorspelbaar.
- Noem bij klassikale opdrachten de naam van de student.
- Benut speciale interesses om plezier in activiteiten te vergroten of als beloning achteraf.
- Hanteer een rustig werk- en spreektempo.
- Wees zo concreet mogelijk bij de nabespreking van gemaakt werk/situaties.
- Geef veel waardering en sturing.
- De student leert niet van ervaringen achteraf (c.q. beloning of straf) dus structureer voor om de problemen voor te zijn.
- Stop ongewenst gedrag bijtijds. Geef concrete gedragsinstructies over het gewenste gedrag.
- Geef ze de vijf: vertel **wie**, **wat**, **waar**, **wanneer** en op **welke** wijze iets gedaan moet worden.
- Geef zoveel mogelijk sturing in onoverzichtelijke, onverwachte, vrije en sociale situaties. Structureer nieuwe situaties voor.
- Gebruik zo weinig mogelijk non-verbale communicatie.
- Expliciteer en leg uit wat normaal gesproken niet geëxpliciteerd en uitgelegd hoeft te worden.
- Doorbreek patronen van argumenteren of vragen stellen door te begrenzen in tijd.
- Hanteer een vriendelijke doch zakelijke houding. Wees een zakenpartner.
- Wees alert op prikkels in de klas (geluiden, lichtinval, decoraties, etc.).
- Zorg voor een gestructureerde (afgeschermd) en opgeruimde werkplek.
- Visualiseer dag- en weekprogramma's; zet ze op bord en/of papier.
- Geef samenhang aan tussen de lesstof. Help met het generaliseren van de lesstof tussen de verschillende vakken (vakgebieden).

Visuele beperking

Wat is een visuele beperking?

Er zijn verschillende visuele beperkingen:

1. Slechtziendheid: kan onder meer te maken hebben met gezichtsscherpte, een verkleind gezichtsveld en overgevoeligheid voor licht.
2. Blindheid: het zicht is minder dan vijf procent of het gezichtsveld is beperkt tot minder dan tien graden. Mogelijk ziet de student nog wel verschil tussen licht en donker. Blindheid is aangeboren of tijdens het leven is het zicht achteruitgegaan.
3. Doofblind: De student is slechthorend of doof én slechtziend of blind.

Bron: visio.org (*bovenstaande informatie is daar inmiddels niet meer te vinden*).

Kijk ook op mbotoegankelijk.nl.

Handelingstips:

- Maak gebruik van de ondersteuning en deskundigheid van de ambulant begeleider van de student vanuit een van de volgende cluster 1 instellingen: [Visio](http://visio.nl) of [Bartiméus](http://bartimeus.nl).
- Vertel wie je bent als je een gesprek begint met de student.
- Noem ook de naam van de student tegen wie je begint te praten.
- Vraag of je de student met iets kunt helpen (help niet zonder eerst te vragen). Dring niet aan als de student zegt dat hulp niet nodig is.
- Vertel wat je gaat doen en raak iemand niet zomaar aan.
- Woorden als 'zien' en 'kijken' kun je gerust gebruiken. Blinden en slechtzienden doen dit ook.
- Als je iets wilt laten 'zien', leg dan het voorwerp in iemands handen.
- Een knikje of glimlach wordt niet gezien, reageer daarom met woorden.
- Als je het lokaal verlaat, vertel dat dan. Anders blijft de student doorpraten.
- Heldere aanwijzingen zijn belangrijk. Gebruik daarom geen woorden als hier, daar, dit, verderop, etc.
- Laat de student gebruik maken van [hulpmiddelen](http://hulpmiddelen.nl) zoals een brailleleesregel of leeslineaal. Het is mogelijk dat het UWV de hulpmiddelen vergoedt, ook op de BPV-plek. [Lees meer over vergoedingen door het UWV](http://leesmeeroververgoedingendoorhetuwv.nl).
- Maak bij centrale examens (Nederlands Lezen en Luisteren en niveau 4 ook Engels Lezen en Luisteren) gebruik van aangepaste examens voor studenten met een visuele beperking. Deze moeten door de 'contactpersoon examencommissie' van de school worden aangevraagd bij het College voor Toetsen en Examens (CvTE) via [Mijn Examenblad](http://mijnexamenblad.nl). Kijk voor meer informatie op examenbladmbo.nl.
- Maak gebruik van de [rekenexamens](http://rekenexamens.nl) die de Coöperatie examens mbo speciaal heeft ontwikkeld voor studenten die blind of slechtziend zijn.

Bron: bartimeus.nl.

Digitale toegankelijkheid

Helaas is niet alle online informatie (zoals webpagina's en digitale lesmethoden, toetsen en examens) toegankelijk ontworpen. Wanneer bijvoorbeeld bij digitale informatie verschillende kleuren worden gebruikt die te weinig van elkaar verschillen (te weinig contrast) is dat voor slechtzienden en kleurenblinden niet (goed) te lezen. Blinden hebben informatie in braille nodig of gesproken woord.

Digitaal toegankelijke informatie moet om te zetten zijn naar braille en/of spraak en neem daar ook de toelichting van afbeeldingen en knoppen in mee.

Potentiële drempels voor mensen met een visuele beperking:

- Afbeeldingen, knoppen en andere structurele elementen hebben geen tekstequivalenten (tekstuele beschrijving).
- Tekst, afbeeldingen en pagina lay-out kan niet vergroot of verkleind worden (zonder informatieverlies).
- Visuele navigatiemogelijkheden, paginastructuren en andere hints voor navigatie ontbreken.
- Video's hebben geen tekst, auditieve alternatieven (zoals gesproken tekst) of audiodescriptie (gesproken beschrijving van bewegend beeld).
- Tekst en afbeeldingen hebben een laag contrast.
- Websites bieden geen ondersteuning voor eigen kleurenschema's.
- Websites zijn niet volledig met het toetsenbord te bedienen.

Tips voor digitale toegankelijkheid:

- Zorg voor webpagina's waarbij de weergave aangepast kan worden tot een vorm die voor studenten met een visuele beperking bruikbaar is.
- Zorg dat tekst en afbeeldingen vergroot of verkleind kan worden.
- Zorg dat instellingen voor lettertype, kleur en woord-/regelafstand aangepast kunnen worden.
- Laat de student luisteren naar een voorgelezen versie van de inhoud (bijvoorbeeld met een screenreader).
- Laat de student luisteren naar audiodescriptie in video's (gesproken beschrijving van bewegend beeld).
- Laat de student tekst lezen met een brailleleesregel.
- Om bovenstaande manieren van browsen te laten werken, moeten ontwikkelaars ervoor zorgen dat de presentatie van de inhoud van hun webpagina's of digitale lesmethoden, toetsen en examens onafhankelijk is van de onderliggende structuur, en dat de structuur correct is opgemaakt. Hierdoor kan verschillende ondersteunende software de inhoud op verschillende manieren presenteren. Wat voor de een werkt, werkt voor de ander misschien niet. Daarom moet software het op verschillende manieren kunnen presenteren.
- Maak bij inkoop van lesmethoden, toetsen en examens afspraken met leveranciers over de digitale toegankelijkheid voor studenten met een visuele beperking. Bundel de krachten met andere scholen die bij dezelfde leverancier inkopen. Bespreek in gebruikersgroepen van leveranciers waar studenten tegenaan lopen en werk gezamenlijk aan oplossingen.
- Dedicon maakt leermaterialen toegankelijk voor studenten met een visuele beperking. Zij zetten deze bijvoorbeeld om naar braille, Edu-tekst of FotoPDF. [Op hun site staat een grote collectie aan toegankelijke leermaterialen](#). Zij hebben vooral veel materialen voor het basis- en voortgezet onderwijs. Maar ook voor het mbo, hbo en wo maken zij studieboeken beschikbaar in aangepaste vorm. Als iets er niet bij staat, kan de student [een productieverzoek](#) indienen. Dat geldt ook als een boek bijvoorbeeld in braille beschikbaar is, maar de student de voorkeur geeft aan een andere weergave.

Bron: [accessibility.nl](https://www.accessibility.nl/), [dedicon.nl](https://www.dedicon.nl/).